Damian Szczepanik

Koluszki w okresie międzywojennym

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 18/1, 109-119

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

Saeculum Christianum
18 (2011) nr 1

KS. DAMIAN SZCZEPANIK

KOLUSZKI W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

Koluszki to miejscowość położona na skraju Mazowsza, łącząca łagodne równiny Niżu Środkowopolskiego z falistymi wyniesieniami Garbu Łódzkiego[1]. Pierwsze informacje o miejscowości pochodzą z 1399 roku[2]. Początkowo w XIV i XV w. wieś była własnością rycerską[3]. W XVI w. znalazła się w posiadaniu rodu Lasockich, właścicieli Brzezin[4]. W dobie Polski Jagiellonów, a następnie za czasów Rzeczypospolitej Obojga Narodów miejscowość nie zapisała się niczym szczególnym w kronikach i annałach.

Po ubogich w rozwoju Koluszek kilku stuleciach w Polsce przedrozbiorowej nadeszły dla nich lepsze czasy w XIX w. wraz z uruchomieniem w 1846 r. odcinka kolei warszawsko-wiedeńskiej: Skierniewice – Rogów – Piotrków Trybunalski. Kolej, która z biednej wioski uczyniła przystanek, rozrosła się w stację, a potem węzeł. Podjęcie w 1865 r. budowy kolei „fabryczno-łódzkiej" uczyniło tę miejscowość ruchliwym węzłem komunikacyjnym[5].

Szybkie procesy urbanizacyjne i budowa wielu obiektów handlowych, przemysłowych i mieszkaniowych na początku XX w. stwarzała dla osady wiele cech zbliżonych do miejskich. Jednak wybuch I wojny światowej w 1914 r. zahamował na kilka lat dalszy proces rozbudowy miasta. Niełatwa więc była dalsza droga do rozwoju Koluszek.

1. Podział administracyjny

Po I wojnie światowej powstało województwo łódzkie, w skład którego wchodził, obok 11 innych, także powiat brzeziński wraz z Koluszkami[6]. Województwo łódzkie utworzone 2 VIII 1919 r. było jednostką nową i – jak

[1] Z. K l a d z i ń s k a, *Dzieje Koluszek*. Koluszki 2007, s. 10.

[2] K. R y m u t, *Nazwy miast Polski*. Wrocław 1980, s. 111.

[3] C. J a b ł o ń s k i, *Z problemów urbanizacji Koluszek*. „Rocznik Łódzki". T. 33: 1985, s. 71.

[4] *Brzeziny. Dzieje miasta do 1995 roku.* Red. K. B a d z i a k. Łódź- Brzeziny 1997, s. 51.

[5] S. B e r e z o w s k i, *Łódź i województwo łódzkie, komunikacja*. Warszawa 1983, s. 91.

[6] H. K o z ł o w s k a, *Sieć ośrodków lokalnych w powiecie brzezińskim*. Łódź 1969, s. 49.

się okaże później – nietrwałą, ale zgodną z dawnymi krainami historycznymi. Zostało ono utworzone w znacznym stopniu automatycznie przez połączenie guberni kaliskiej i piotrkowskiej, a więc jednostek odziedziczonych po administracji carskiej ustanowionej w 1866 r. i przetrwałej do 1914 r. Sytuacja odmieniła się dopiero pod sam koniec dwudziestolecia międzywojennego[7].

W wyniku wielokrotnych zmian na przestrzeni lat 1933-1935, w 1935 r. ustalony został podział terytorialny gmin i gromad na obszarze województwa łódzkiego. W skład powiatu brzezińskiego wchodziła oprócz innych gmin wiejskich i miejskich także gmina Koluszki[8].

2. Sytuacja społeczno-gospodarcza i procesy „miastotwórcze"

Dla Koluszek z przysiółkami kolej stała się magnesem zarobkowym i główną żywicielką. Kolej zdeterminowała też świadomość koluszkowian, dała poczucie zawodowej wspólnoty; tradycja kolejarska przechodziła z ojca na syna[9].

W latach osiemdziesiątych XIX w. rodziny kolejarzy stanowiły ok. 50% stałych mieszkańców Koluszek, mniej liczni byli początkowo robotnicy dojeżdżający do pracy w Łodzi. W okresie I wojny światowej oraz w latach kryzysów w przemyśle łódzkim ta ostatnia grupa zawodowa powiększała się o robotników przenoszących się w okolice podmiejskie w poszukiwaniu tańszych warunków egzystencji. Źródła charakteryzują mieszkańców osady jako drobnych rolników, dla których głównym środkiem utrzymania stała się sezonowa lub stała praca na kolei, drobny handel i wynajem mieszkań letniskowych dla mieszkańców Łodzi[10].

Po wojnie Koluszki borykały się z trudnościami mieszkaniowymi, dlatego też w 1922 r. założono tu Spółdzielcze Stowarzyszenie Mieszkaniowe Pracowników Kolejowych. Już wówczas istniał projekt przeniesienia do Koluszek urzędów powiatowych z sąsiednich, pozbawionych komunikacji kolejowej, Brzezin. W tych warunkach Okręgowy Urząd Ziemski przychylił się do wniosku kolejarzy i przeznaczył majątek Żakowice do rozparcelowania na kolejarskie miasto-ogród. W 1918 r. majątek ten stał się własnością Skarbu Państwa, a do parcelacji został przeznaczony 6 IX 1924 r.

Wyznaczono sieć uliczną, 45 parcel budowlanych, z których jedną przeznaczono na budynek elektrowni i wodociągu, jedną dla Związku Zawodowego

---

[7] J. D y l i k, *Województwo ze stolicą bez antenatów*. Łódź 1971, s. 154.

[8] M. B a n d u r k a, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*.Warszawa 1974, s. 78.

[9] „Głos Robotniczy". R. 1965, nr 17.

[10] C. J a b ł o ń s k i, *Z problemów urbanizacji…*, s. 71.

Kolejarzy z przeznaczeniem na sanatorium. Utworzenie „miasta-ogrodu" jest już więc przykładem planowej działalności miastotwórczej.

Głównie w rejonie stacji kolejowej wzniesiono niewielką liczbę kamieniczek, które nadały Koluszkom wygląd osady. Przeważały jednorodzinne domki kolejarzy wznoszone często w bardzo trudnych warunkach, z materiałów nietypowych, np. z odpadów produkcyjnych zakładów ceramicznych z Kielecczyzny i Opoczyńskiego. Osiedle w Koluszkach zasadniczo było już ukształtowane po 1918 roku[11].

Wraz z rozwojem zabudowy w Koluszkach zaczęły powstawać przedsiębiorstwa i instytucje typowe dla osiedli miejskich. Były tu w latach 1917-1939: młyn, dwa tartaki, parowozownia Słotwiny, wytwórnia ciśnieniomierzy „Młot", Kasa Spółdzielcza. Do 1921 r. urzędował tu wiejski Sąd Pokoju dla czterech gmin[12]. Został on zniesiony na podstawie rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z kwietnia 1921 r. Natomiast do własności terytorialnej Sądu Pokoju okręgu miejskiego w Brzezinach włączono m.in. gminy: Gałkówek, Długie, Mikołajów[13].

W okresie międzywojennym pojawiają się w Koluszkach: chór, orkiestra, zespół teatralny, klub sportowy – wszystko kolejarskie. W 1917 r. Macierz Szkolna zakłada tutaj gimnazjum samorządowe. W szkole powstaje druga scena amatorska z kurtyną pędzla znanego scenografa Wincentego Drabika. Na Uniwersytecie Warszawskim działa w duchu samopomocy i lokalnego patriotyzmu Koło Koluszkowian[14].

W Koluszkach została założona w czerwcu 1911 r. Ochotnicza Straż Pożarna. Założycielami byli: ks. Ignacy Dąbrowski[15], Bolesław Świerkowski, Szymon Borwański, Stanisław Karasiński i Władysław Rakowski. Mimo prześladowań ze strony władz zaborczych straż rozwijała się pomyślnie, mając 64 czynnych członków. W 1916 r. Zarząd Straży zakupił z dobrowolnych ofiar i składek posesję, wznosząc na niej remizę straży. W kolejnych latach zwiększyła się liczba członków oraz powstał przy straży Żeński Oddział Samarytanek. Zarząd zakupił w 1934 r. instrumenty muzyczne dla orkiestry strażackiej. W tym samym czasie z pomocą finansową Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych straż nabywa motopompę, węże, wybudowane zostały przy re-

[11] C. J a b ł o ń s k i, *Z problemów urbanizacji*... s. 69.

[12] T a m ż e, s. 71.

[13] M. B a n d u r k a, *Zmiany administracyjne*..., s. 92.

[14] „Głos Robotniczy". R. 1965, nr 17.

[15] Ks. Ignacy Dąbrowski (1871-1923) był pierwszym proboszczem parafii w Koluszkach erygowanej w 1904 r. przez arcybiskupa warszawskiego Wincentego Chościak Popiela. W ciągu długoletniego pobytu w Koluszkach pobudował kościół, plebanię, budynki gospodarcze, urządził cmentarz grzebalny, założył sad owocowy na terenie parafii. Zob. *Wiadomości Diecezjalne Łódzkie* (dalej: WDŁ). R. 3: 1923, nr 2, s. 64-65.

mizie studnia i basen na wodę o pojemności 25 tysięcy litrów. W 1937 r. rozpoczęto budowę nowej remizy strażackiej. Możliwe to było dzięki staraniom Zarządu Straży i Komitetu Budowy pod protektoratem starosty powiatowego dra Tadeusza Reindla. Aktu poświęcenia kamienia węgielnego dokonał proboszcz parafii w Koluszkach ks. kanonik Zygmunt Wertyński[16].

Dnia 20 XI 1938 r. postanowiono założyć II Oddział Straży Pożarnej w Koluszkach. Tego dnia dokonano również otwarcia nowej remizy w budynkach firmy „Plesiak-Karasiński i Spółka". W ciągu ośmiu lat od założenia kamienia węgielnego została wybudowana remiza strażacka (opóźnienie było spowodowane trwającą okupacją niemiecką). Uroczyste oddanie jej nastąpiło 30 XII 1945 r. Cały budynek straży, w tym remizę strażacką, salę ze sceną i świetlicę poświęcił miejscowy proboszcz ks. dziekan Leon Leszczyński[17].

Od początku XX w. rozpoczęły się w Koluszkach wpływy ruchu robotniczego, który był jednym z elementów kształtowania świadomości miejskiej mieszkańców. W lutym 1919 r. miejscowa organizacja Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) miała 67 członków, 12 X 1920 r. kolejarze przystąpili do strajku protestacyjnego przeciw wojnie z Rosją Radziecką. Przez cały okres międzywojenny działała tu aktywna komórka Komunistycznej Partii Robotniczej Polski (od 1925 r. zmieniła nazwę na Komunistyczna Partia Polski - KPP)[18], powiązana organizacyjnie z Łodzią. Wpływy ruchu robotniczego docierały do Koluszek z Łodzi, Piotrkowa i Tomaszowa Mazowieckiego, ży-

---

[16] Ks. Zygmunt Wertyński (1877-1953) ukończył seminarium warszawskie, przyjmując święcenia kapłańskie 18 II 1900 r. Po utworzeniu diecezji łódzkiej 1920 r., jako administrator parafii Strzegocin w dekanacie łęczyckim, został do niej inkardynowany. 17 VIII 1935 r. został zwolniony z parafii Widawa i przeniesiony na probostwo w Koluszkach. W czasie II wojny światowej po podziale przez okupanta terytorium, na którym znajdowała się diecezja łódzka, bp Jasiński mianował go 23 I 1940 r. dziekanem dekanatu brzezińskiego dla parafii, które znalazły się w Generalnej Guberni. 30 V 1944 r. został przeniesiony na parafię ś. Jakuba w Piotrkowie Trybunalskim. Zob. S. G r a d, M. R ó ż a ń s k i, *Kapituła Katedralna Łódzka*, Łódź 2007, s. 304-306; W. J a c e w i c z, J. W o ś, *Martyrologium polskiego duchowieństwa katolickiego pod okupacją hitlerowską 1939-1945*. Z. 2. Warszawa 1977, s. 206, 266-267.

[17] *„Złota Księga" Ochotniczej Straży Pożarnej w Koluszkach*, bez pag.
Ks. Leon Leszczyński (1894-1970) ukończył seminarium duchowne we Włocławku. Święcenia kapłańskie przyjął 13 VI 1920 r. z rąk bpa Stanisława Zdzitowieckiego. W r. szk. 1925/1926 został mianowany prefektem szkół w Bełchatowie. Na mocy bulli papieża Piusa XI *Vixdum Poloniae unitas* Bełchatów został włączony do diecezji łódzkiej. 7 VII 1944 r. został mianowany proboszczem w Koluszkach i dziekanem brzezińskim. Zakres jego obowiązków obejmował 4 parafie: Jeżów, Koluszki, Kołacinek i Rogów, które znajdowały się w Generalnej Guberni. 3 III 1946 r. został odznaczony przywilejem noszenia rokiety i mantoletu. 24 III 1948 został mianowany proboszczem w Ozorkowie i jednocześnie dziekanem dekanatu ozorkowskiego. Zob. S. G r a d, M. R ó ż a ń s k i, *Kapituła…*, s. 332-335; J. W i k t o r o w s k i, *Ksiądz Leon Leszczyński*, WDŁ. R. 45: 1971, nr 11, s. 316-317.

[18] A. D y b k o w s k a, J. Ż a r y n, M. Ż a r y n, *Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności*. Warszawa 1996, s. 239.

wotne były kontakty kolejarskiego ruchu związkowego z centralą Związku Zawodowego Kolejarzy.

Po 1930 r., kiedy perspektywa przekształcenia Koluszek w miasto stawała się realna, nasiliła się w osadzie działalność partii politycznych opozycji. OKR PPS okręgu piotrkowsko-brzezińskiego prowadził tu od października 1933 r. pracę w środowisku chłopskim, odbywały się do 1938 r. wiece i pochody pierwszomajowe PPS z Brzezin i Koluszek. W 1937 r. wiece powiatowe organizowały w Koluszkach powiatowe władze Stronnictwa Ludowego, a 15 V 1938 r. odbył się tutaj Powiatowy Zjazd SL. Do 1937 r. mieścił się w Koluszkach Zarząd Powiatowy Stronnictwa Narodowego, dość aktywny do 1939 r. Działalność ta dążyła do ugruntowania wpływów w przyszłym mieście[19].

Zaludnienie Koluszek w okresie międzywojennym wyraźnie wzrosło. Liczba mieszkańców jednej tylko miejscowości, która weszła w skład skupiska osadniczego – wsi Kolonia Koluszki, wynosiła 30 IX 1921 r. 1328 osób, a 9 XII 1931 r. – 1904 osoby[20].

Zamieszczona poniżej tabela przedstawia wyniki spisu powszechnego z 30 IX 1921 r. dla miejscowości z obu gmin – Długie i Gałkówek, które weszły w skład przyszłego miasta.

Mieszkańcy i zabudowa zespołu osadniczego Koluszek według stanu z 30 IX 1921 r.

Miejscowość	Mieszkańców		Budynków mieszkalnych	Średnio osób w budynku	Narodowość							
					w liczbach bezwzględnych				w procentach			
	ogółem	w tym kobiety			Polacy	Niemcy	Żydzi	inni	Polacy	Niemcy	Żydzi	inni
	319	180	42	7,6	196	123	-	-	61,5	38,6	-	-
Felicjanów Nowy	795	416	50	15,9	766	29	-	-	96,4	3,6	-	-
Katarzynów	206	104	31	6,6	200	6	-	-	97,0	3,0	-	-
Katarzynów Nowy	793	400	73	10,8	606	139	46	2	76,4	17,5	5,9	0,2
Góralszczyzna	176	100	14	12,5	158	18	-	-	10,2	10,2	-	-
Gmina Długie												
razem	4673	2414	541	8,6	3740	871	58	4	80,0	18,6	1,3	0,1

[19] C. J a b ł o ń s k i, *Z problemów urbanizacji…*, s. 71.

[20] T a m ż e, s. 71-72.

Miejscowość	Mieszkańców		Budynków mieszkalnych	Średnio osób w budynku	Narodowość							
					w liczbach bezwzględnych				w procentach			
	ogółem	w tym kobiety			Polacy	Niemcy	Żydzi	inni	Polacy	Niemcy	Żydzi	inni
Koluszki folwark	75	38	4	18,7	75	-	-	-	100,0	-	-	-
Koluszki Kolonia	1328	703	70	19,0	945	-	380	3	71,1	-	28,6	0,3
Koluszki wieś	259	119	32	8,0	254	5	-	-	98,0	2,0	-	-
Wypalenisko	390	207	30	13,0	383	-	7	-	98,2	-	1,8	-
Żakowice Nowe	927	492	103	9,0	849	65	13	-	91,5	7,0	1,5	-
Żakowice Stare	268	141	29	9,2	161	103	4	-	60,0	38,4	1,5	-
Gmina Gałkówek												
razem	10565	5476	1550	6,8	7898	2211	452	5	74,7	20,9	4,2	0,2

Podstawa źródłowa: *Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczpospolitej Polskiej 30 IX 1921 r., Skorowidz miejscowości*... T. 2: *Województwo łódzkie*, Warszawa 1925, tab. 1.

Z zestawienia wynikają stosunkowo przejrzyste wnioski. Na ogółem 15 238 mieszkańców gmin Długie i Gałkówek, 3557 osób zamieszkałych w 241 budynkach (średnio na budynek 14,75 osoby) wsi: Felicjanów Nowy, Kowalszczyzna, Koluszki Folwark, Kolonia Koluszki i Wypalenisko tworzyło skupisko osadnicze o znacznie wyższym stopniu zaludnienia obiektów niż na obszarze wiejskim gmin, w których na budynek średnio wypadało 7,7 osoby. Mniej zagęszczone Żakowice Nowe ze względu na liczbę domów i mieszkańców wchodzą w skład tego skupiska.

Spośród mieszkańców tych miejscowości i Starych Żakowic narodowość polską podało 2935 osób (82,5 %), niemiecką – 186 (5,2 %), żydowską – 433 (12,1%), inną – 5 (0,14 %). Ukształtował się tu więc również charakterystyczny dla miast łódzkiego okręgu przemysłowego skład narodowościowy ludności. Niewątpliwie Koluszki były w okresie międzywojennym osadą miejską, co w znacznym stopniu ułatwiły linie kolejowe[21].

Przesłanki administracyjne, które wpłynęły na przekształcenie Koluszek w miasto, są stosunkowo dobrze czytelne w materiale źródłowym. Powiat brzeziński w swych historycznych granicach stał się w XX w., w wyniku ukształtowania się nowych połączeń komunikacyjnych, anachronizmem organizacyjnym, linie kolejowe omijały miasto Brzeziny. Powodowało to rozmaite niedogodności dla mieszkańców obszarów peryferyjnych. W staro-

[21] C. J a b ł o ń s k i, *Z problemów urbanizacji…,* s. 71.

stwie powiatowym łódzkim powstał projekt likwidacji powiatu brzezińskiego przez włączenie jego centralnej części z Brzezinami do powiatu łódzkiego. Nowe centrum powiatowe dla wsi położonych w południowej części powiatu brzezińskiego proponowano zlokalizować w Tomaszowie Mazowieckim. Wykorzystano wówczas polecenie wojewody łódzkiego z 1934 r., który „dla pobudzenia życia gospodarczego i przezwyciężenia skutków kryzysu" zalecił przeprowadzenie regulacji i uporządkowania miast i osad.

Sejmik powiatowy brzeziński podjął 27 XI 1934 r. uchwałę o pomiarach i regulacji Brzezin, Głowna, Jeżowa, Koluszek, Strykowa i Ujazdu. Realizację uchwały odłożono do czasu zgromadzenia funduszy, przy czym koszty pomiarów Koluszek miały ponieść obie gminy, na obszarze których leżała osada, tj. Długie i Gałkówek. Wówczas też padł wniosek, że w przyszłości, po scaleniu administracyjnym, Koluszki należy przekształcić w miasto. Ponownie uchwałę taką podjął Wydział Powiatowy sejmiku powiatowego brzezińskiego na posiedzeniu 12 X 1936 r., postanowiono z wnioskiem utworzenia miasta Koluszki wystąpić „do władz zwierzchnich". Właściwe pomiary Koluszek rozpoczęto w 1937 r. i nie zakończono ich do wybuchu wojny. Do 1939 r. przemierzono i naniesiono na mapy szczegółowe obszar 559,21 ha. Przygotowano również projekt statutu miasta[22].

Prace wstępne były na tyle zaawansowane, iż wybuch wojny we wrześniu 1939 r. jedynie odsunął w czasie formalny awans Koluszek do rangi miasta.

3. Szkolnictwo

Rozwój Koluszek wynikał z obecności odpowiedniego kapitału ludzkiego. Już w lutym 1917 r. staraniem społeczników utworzono w Koluszkach Koło Polskiej Macierzy Szkolnej im. Henryka Sienkiewicza, które stać się miało animatorem działalności kulturalnej i oświatowej. Pierwszym prezesem tego Koła został Jan Sikorski.

Z inicjatywy Koła zorganizowano bibliotekę i czytelnię, chór i orkiestrę oraz amatorski zespół teatralny, a w 1926 r. Szkołę Przemysłowo-Handlową. Jednak najpoważniejszym jego przedsięwzięciem okazało się utworzenie pierwszej w dziejach Koluszek szkoły średniej. W tym samym roku powstało Koedukacyjne Gimnazjum i Liceum Humanistyczne – Szkoła Polskiej Macierzy Szkolnej.[23]

Wcześniej, bo już przed rokiem 1909, pod Koluszkami, w Słotwinach istniała związana z węzłem kolejowym 2-letnia Szkoła Kolejowa, z wykła-

[22] C. J a b ł o ń s k i, *Z problemów urbanizacji…,* s. 72-73.

[23] „Pamięć Szkoły", *Biuletyn okolicznościowy z okazji 80-lecia Liceum Ogólnokształcącego im. Henryka Sienkiewicza w Koluszkach*. Koluszki 1997, s. 7.

dowym językiem rosyjskim. Niestety brak źródeł nie pozwala na bliższe informacje o jej działalności. Wiadomo jedynie, że religii w tej szkole uczył ks. Ignacy Dąbrowski[24].

Po likwidacji szkół średnich w Będkowie i Brzezinach koluszkowskie liceum było jedyną tego typu szkołą w powiecie[25]. Niezwykle znaczącym czynnikiem dla nowo kreowanej szkoły były bardzo dobre warunki komunikacyjne Koluszek, dzięki którym następował stały dopływ uczniów. Młodzież uczęszczająca do gimnazjum i liceum pochodziła na ogół z rodzin chłopskich i kolejarskich. Od samego początku szkoła nosiła imię Henryka Sienkiewicza. Wielki pisarz był pierwszym prezesem Rady Nadzorczej Polskiej Macierzy Szkolnej. Dnia 25 X 1924 r. przez Koluszki przejechał pociąg specjalny, wiozący ze Szwajcarii do Warszawy prochy Sienkiewicza. Pociąg ten zatrzymał się na stacji przy wtórze marsza żałobnego, wykonanego przez orkiestrę straży pożarnej i pieśni śpiewanych przez łódzki chór „Lutnia". W lipcu 1927 r. Koluszki powitały również specjalny pociąg tym razem z prochami Juliusza Słowackiego, zdążający z Francji do Warszawy.

Dwudziestolecie międzywojenne to w dziejach liceum twórczy i niezwykły okres. Początkowo nowo powstała placówka nie miała własnej siedziby. Nauka odbywała się w różnych miejscach, m.in. w budynku kina „Czary" mieszczącym się przy ul. 3 Maja, w szkole podstawowej przy ul. Towarowej, w zakupionym przez Macierz gmachu przy ul. Staszica, a także przy ul. Mickiewicza[26]. To przy tej ulicy 15 czerwca 1924 r. dokonano uroczystego poświęcenia fundamentów budującego się gmachu liceum Koła Polskiej Macierzy Szkolnej w Koluszkach na placu ofiarowanym przez spadkobierców miejscowego ziemianina, p. Władysława Turobojskiego. Aktu poświęcenia dokonał ks. kanonik Zygmunt Gajewicz[27]. Nowy, piętrowy budynek liceum oddano do użytku w 1925 r. Ta ważna, rozwijająca się placówka oświatowa miała ogromne potrzeby materialne. Mieszkańcy Koluszek wykazali się wielką ofiarnością. Ich składki stanowiły znaczącą pomoc dla szkoły, a często bywały głównym źródłem utrzymania. Wielką aktywność w dziedzinie finansowania liceum przejawiało Koło Polskiej Macierzy Szkolnej.

---

[24] Informacja pochodzi z dedykacji w nagrodzie książkowej otrzymanej przez ucznia tej szkoły Mieczysława Kolińskiego. Zob. Z. K ł a d z i ń s k a, *Dzieje…*, s. 57.

[25] C. J a b ł o ń s k i, *Z problemów urbanizacji…*, s. 71.

[26] „Pamięć Szkoły", *Biuletyn…*, s. 7.

[27] Archiwum Liceum Ogólnokształcącego (dalej ALO) w Koluszkach, Akt pamiątkowy (kserokopia). Ks. Zygmunt Gajewicz (1880-1942) święcenia kapłańskie przyjął 21 XII 1905 r. w Warszawie. W listopadzie 1939 r. został aresztowany i osadzony w więzieniu na Radogoszczu. Zwolniony 15 I 1940 r., aresztowany ponownie 6 X 1941 r. i wywieziony do obozu przejściowego w Konastantynowie, Od 30 X 1941r. przebywał w obozie koncentracyjnym Dachau. Zmarł w obozie 3 I 1942 r. Zob. L. B u j a c z, *Dachau.* Łódź 1946, s. 45; P. Z w o l i ń s k i, *Wyższe Seminarium Duchowne w Łodzi 1921-2001*. Łódź 2001, s. 58-59.

Pierwszy w dziejach Koluszek egzamin maturalny odbył się w 1928 r. (wcześniej egzaminy te przeprowadzano w Łodzi, gdyż tutejsza szkoła nie posiadała odpowiednich uprawnień)[28].

Po reformie oświaty przeprowadzonej według ustawy z marca 1932 r., tzw. Jędrzejewiczowskiej, dawne 8-letnie gimnazjum zaczęło funkcjonować jako szkoła średnia dwustopniowa: 4-letnie gimnazjum i 2-letnie liceum. Do gimnazjum można było wstąpić po 6 klasach szkoły powszechnej i złożeniu egzaminu wstępnego. Ukończenie gimnazjum nazywano wtedy „małą maturą", umożliwiającą dostęp do liceum. Ukończenie liceum dawało podstawę do uzyskania świadectwa dojrzałości[29].

Egzamin maturalny obejmował wszystkie z wykładanych przedmiotów. Opłata za naukę w koluszkowskim gimnazjum wynosiła 30-40 zł miesięcznie, zależnie od klasy. Młodzież przyjeżdżała z Brzezin, Piotrkowa, a nawet z Łodzi. Uczennice nosiły mundurki z niebieskimi wypustkami, a uczniowie granatowe mundury i czapki ze znaczkiem szkoły[30].

W dwudziestoleciu międzywojennym w koluszkowskim gimnazjum pracowało wielu wybitnych pedagogów. Postacią wyjątkową i niepowtarzalną był nauczyciel rysunków i robót ręcznych w miejscowych szkołach średnich: Gimnazjum i Szkoły Przemysłowo-Handlowej w latach 1928-1932, profesor Władysław Strzemiński[31]. Współpracował z żoną, rzeźbiarką, Katarzyną Kobro-Strzeinińską, która w latach 1926-1928 również podjęła pracę dydaktyczną w Koluszkach[32].

---

[28] „Pamięć Szkoły", *Biuletyn…*, s. 7.

[29] J. B u s z k o, *Historia Polski 1864-1948*. Warszawa 1987, s. 345.

[30] „Pamięć Szkoły", *Biuletyn…*, *Wspomnienia z życia szkolnego p. Henryki Karasińskiej-Kapuścińskiej*, s. 16.

[31] „Pamięć Szkoły", *Biuletyn…*, s. 8. Władysław Strzemiński (1893 - 1952) – polski malarz i grafik – abstrakcjonista, teoretyk sztuki, pedagog z kręgu konstruktywizmu. Pionier konstruktywistycznej awangardy lat 20-tych i 30-tych XX w.; twórca teorii unizmu. Po zakończeniu I wojny światowej, w której został ciężko ranny (stracił rękę i nogę, oraz wzrok w jednym oku), rozpoczął studia w Szkole Sztuk Pięknych w Moskwie, której jednak nie ukończył. W ciągu zaledwie kilku lat znalazł się w czołówce rosyjskiej awangardy, współpracując z m.in. El Lissickim i Aleksandrem Rodczenką. W 1922 r. powrócił do kraju i osiadł wraz z żoną na prowincji, nawiązał kontakt z przedstawicielami rodzącej się dopiero w Polsce awangardy. Strzemiński w latach 20-tych pracował nad własną teorią, którą ogłosił w 1927 r. pod nazwą unizmu. W 1931 r. zamieszkał w Łodzi, gdzie rozwinął działalność w Związku Polskich Artystów Plastyków. W 1945 r. został wykładowcą w łódzkiej Państwowej Wyższej Szkole Sztuk Plastycznych, której był współzałożycielem. W 1950 r. Strzemiński, na polecenie Ministerstwa Kultury i Sztuki, został zwolniony z pracy w PWSSP pod zarzutem nierespektowania norm doktryny realizmu socjalistycznego. Został pochowany na Cmentarzu Starym w Łodzi. Zob. *Wielka encyklopedia PWN*, t. 26, s. 169-170.

[32] ALO, *„Księga zasłużonych Nauczycieli Miasta Koluszek"*; *Słownik artystów polskich.* Red. J. M. B i a ł o s t o c k a, J. D e r w o j e d a. T. 4. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986, s. 41.

Strzemiński był pionierem nowoczesnej sztuki w Polsce i jej wybitnym przedstawicielem. W wyniku studiów nad kubizmem[33] i suprematyzmem[34] sformułował w 1928 r. własną teorię unizmu[35] i namalował szereg obrazów unistycznych. Mieszkając w Koluszkach przygotowywał przez kilka lat kolekcję sztuki nowoczesnej, utrzymując korespondencję z przedstawicielami sztuki nowoczesnej całej Europy[36].

W r. szk. 1930/1931 wystąpił z inicjatywą budowy pomnika Orła przy budynku gimnazjum w Koluszkach i do pracy nad projektem zachęcił trzech uzdolnionych uczniów klasy trzeciej: Stefana Klimkiewicza, Edmunda Moszczeńskiego i Stanisława Urbaniaka. Wykonali oni gipsowego orła, wzorując się na zrobionym przez profesora modelu z plasteliny. Orzeł nie wzbudził entuzjazmu. Był, jak na owe czasy, stylizacją zbyt śmiałą i nowatorską. W 1931 r. wybudowano dla niego cokół w kształcie półkola[37]. Ostateczne oddanie pomnika nastąpiło dopiero w 1934 r. Charakterystyczna sylwetka Orła, wypolerowana i obłożona cynkową blachą, była znakiem rozpoznawczym szkoły, jej wizytówką, źródłem dumy. We wrześniu 1939 r. pomnik zniszczyli hitlerowcy, a jedynym świadectwem związków prof. Strzemińskiego z Koluszkami była wówczas ulica nosząca jego imię.[38] Obecnie jego imieniem nazwano Bibliotekę Miejską w Koluszkach.

Również wybitną postacią w dziejach koluszkowskiego liceum był Aleksander Szatkowski, nauczyciel matematyki w l. 1930-1939 i dyrektor tajnego nauczania w okresie okupacji hitlerowskiej oraz tymczasowy dyrektor liceum po zakończeniu wojny. Jako nauczyciel cieszył się wysokim auto-

---

[33] Kubizm – kierunek malarstwa nowoczesnego, który charakteryzuje tendencja do podkreślania konstrukcji formy, rytmizowania jej i sprowadzania jej elementów do podstawowych brył geometrycznych: sześcianu (fr. *cube*), walca, stożka. Zob. K. Z w o l i ń s k a, Z. M a l i c k i, *Mały słownik terminów plastycznych*. Warszawa 1975, s. 185.

[34] Supermatyzm- kierunek abstrakcyjno-geometryczny, powstały około 1915 r. pod wpływem kubizmu. Nazwa kierunku miała podkreślać supremacje czystego odczuwania plastycznego nad przedmiotowością w sztuce. Najprostsze formy geometryczne: kwadrat, trójkąt, koło, linie tworzące krzyż – komponowane w dynamiczne układy na płaszczyźnie lub jako konstrukcje przestrzenne miały wyrażać doznania szybkości, lotu, rytmu. Zob. K. Z w o l i ń s k a, Z. M a l i c k i, *Mały słownik…*, s. 354.

[35] Unizm – teoria opierająca się na koncepcji malarstwa jako autentycznej dziedziny plastyki, stosującej sobie tylko właściwe środki wyrazu. Obraz jest płaszczyzna, którą trzeba rozwinąć za pomocą jednorazowych elementów abstrakcyjnych, unikając napięć kierunkowych i walorowego kontrastowania. Skrajnie ascetyczna,, racjonalistyczna i antyindywidualistyczna teoria Strzemińskiego, od której odszedł ok. 1934, wywodzi się z ducha konstruktywizmu. Zob. K. Z w o l i ń s k a, Z. M a l i c k i, *Mały słownik…*, s. 382.

[36] „Pamięć Szkoły", *Relacja Stanisława Urbaniaka, ucznia prof. W. Strzemińskiego*, s. 14.

[37] ALO, *Księga zasłużonych…*

[38] „Pamięć Szkoły", *Biuletyn…*, s. 12. Kopię pomnika Orła wybudowano i odsłonięto dopiero w kwietniu 1999 r.

rytetem, mimo że stawiał swym uczniom wysokie wymagania. Sam stanowił wzór wybitnego profesjonalisty, człowieka szlachetnego, gorącego patrioty.[39]

* * *

W okresie międzywojennym Koluszki niewątpliwie stały się osadą, na co wskazywały: zarówno charakterystyczny dla miast łódzkiego okręgu przemysłowego skład narodowościowy ludności, jak powstające przedsiębiorstwa i instytucje. Od 1936 r. poczyniono konkretne działania, aby zrealizować plany awansu Koluszek do rangi miasta. Wybuch II wojny światowej we wrześniu 1939 r. przerwał prace i odwlókł w czasie nadanie praw miejskich.

Koluszki im zwanzigsten Jarhunderts
Zusammenfassung

Koluszki ist eine Stadt in Polen in der Woiwodschaft Łódź. Die erste urkundliche Erwähnung des Ortes stammt aus dem Jahr 1399. Am 19. November 1865 fuhr die erste Bahn von Koluszki ins Manchester Polens Łódź. Weitere Verbindungen folgten und so wurde der Ort zu einem regionalen Verkehrsknotenpunkt. Zu Beginn des 20. Jahrhunderts stammten etwa die Hälfte der Arbeitsplätze des Ortes aus dem Schienenverkehr. Auch die sonstige Stadtentwicklung wurde maßgeblich vom Eisenbahnbetrieb geprägt und die Stadt entwickelte sich hauptsächlich entlang der Bahnstrecke und um die Haltestelle. Im Jahre1904 wurde von Erzbischof Wincenty Chościak Popiel (1883-1912) von Warschau eine Pfarrei gegründet, der erste Pfarer war Ignacy Dąbrowski (1871-1923). Um diese Zeit wurde auch ein Wachturm errichtet zur Überwachung von Bränden und es gab eine erste Freiwillige Feuerwehr. Der Aufschwung zu Beginn des 20. Jahrhunderts wurde durch den Ersten Weltkrieg gebremst, ging danach aber unvermindert weiter.

[39] ALO, *Księga zasłużonych…*